

บทความวิจัย

การพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญา

Developing Restorative Justice Mechanisms for Community-Based
Criminal Cases

วันที่รับบทความ (Received) : 19 กุมภาพันธ์ 2569

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 14 มีนาคม 2569

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 มีนาคม 2569

วันที่ตีพิมพ์บทความ (Publish an article) : 30 มีนาคม 2569

เมธาดา บุญส่ง ¹

Metada Bunsong

นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนากระบวนการยุติธรรม คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

Master's degree student, Master of Arts Program

Department of Justice Development, Faculty of Law, Suratthani Rajabhat University

เลขที่ 272 หมู่ที่ 9 ถนนสุราษฎร์-นาสาร ตำบลขุนทะเล อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี จังหวัดสุราษฎร์ธานี 84100

No. 272 Moo 9, Suratthani-Nasan Road, Khunthale Subdistrict,

Mueang District, Suratthani Province 84100

E-mail : Metadaday123@gmail.com

นิรมล ยินดี ^{2*}

Niramol Yindee

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

Associate Professor Dr., Faculty of Law, Suratthani Rajabhat University

เลขที่ 272 หมู่ที่ 9 ถนนสุราษฎร์-นาสาร ตำบลขุนทะเล อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี จังหวัดสุราษฎร์ธานี 84100

No. 272 Moo 9, Suratthani-Nasan Road, Khunthale Subdistrict,

Mueang District, Suratthani Province 84100

*Corresponding Author, E-mail: jju5940@gmail.com

¹ ผู้นิพนธ์หลัก (first author)

² ผู้นิพนธ์ร่วม (co-author)

* ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (Corresponding Author)

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) เพื่อศึกษาหลักการและแนวคิด ทฤษฎีของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญา 2) เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาในประเทศไทย 3) เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาและปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาให้มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบททางสังคม เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความ วิชาการ งานวิจัย และเอกสาร โดยนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์และใช้วิธีเรียงแบบพรรณนาความ เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาและขับเคลื่อนกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาให้เกิดประสิทธิผลและยั่งยืนในบริบทสังคมไทย

ผลการศึกษาพบว่า 1) ผู้ศึกษาได้ศึกษาหลักการและแนวคิด ทฤษฎีของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญา ได้แก่ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ทฤษฎีความละเอียดเชิงบูรณาการ (Theory of Reintegrative Shaming) และทฤษฎีการพรรณนาความรู้สึก (Narrative Theory) เป็นต้น 2) การประยุกต์ใช้ยุติธรรมสมานฉันท์ในคดีอาญายังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น ขอบเขตของกฎหมายที่ยังไม่ครอบคลุม บุคลากรขาดความเชี่ยวชาญ กระบวนการมีความไม่สม่ำเสมอในแต่ละพื้นที่ และการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ยังไม่เข้มแข็ง โดยประเทศไทยได้มีการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในคดีอาญา แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice: RJ) จะถูกนำร่องใช้ในคดีอาญาหลายประเภทดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น รวมถึงการทดลองใช้ในบางพื้นที่ แม้จะเป็นแนวทางใหม่ที่ช่วยลดความขัดแย้ง เยียวยาผู้เสียหาย ลดภาระระบบคดี และเสริมสร้างความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด แต่การนำร่องในปัจจุบันยังเผชิญอุปสรรค ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายต่างประเทศ อาทิ ประเทศนิวซีแลนด์มีกฎหมาย Sentencing Act 2002 ซึ่งบัญญัติให้ศาลต้องพิจารณาการเข้าร่วมประชุมสมานฉันท์ การชดเชยความเสียหาย และการแสดงความสำนึกผิดของผู้กระทำผิดเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการกำหนดโทษ ทำให้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ไม่ใช่ทางเลือกส่วนตัวของพนักงานสอบสวนหรืออัยการ แต่เป็นกลไกที่บูรณาการเข้าในระบบยุติธรรมอย่างเป็นทางการ และยังมีกฎหมายรองรับสิทธิผู้เสียหาย 3) ผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะในการพัฒนาระบบความยุติธรรมสมานฉันท์เพื่อแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ดังนี้ ข้อเสนอแนะเชิงกฎหมาย (1) การบังคับใช้กฎหมายในฐานะที่เป็นเครื่องมือ พบว่า ควรนำกฎหมายที่มีอยู่แล้วมาใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อส่งเสริมการนำกระบวนการยุติธรรมชุมชนมาใช้ทางปฏิบัติเพิ่มขึ้น โดยการใช้อำนาจในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร เช่น พระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 เป็นต้น (2) การแก้ไขปรับปรุงกฎหมายปัจจุบันที่เกี่ยวข้อง พบว่า กฎหมายในปัจจุบันเอื้อต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอยู่แล้ว เฉพาะในส่วนที่ยังเป็นอุปสรรคก็ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้เพิ่มมากขึ้น (3) การบัญญัติกฎหมายกลางเป็นการทั่วไป พบว่าแนวทางการออกกฎหมายแม่บทหรือ กฎหมาย

แกนกลาง เกี่ยวกับการส่งเสริมและสนับสนุน กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิง
สมานฉันท์ให้เกิดความชัดเจนและเป็นรูปธรรมต่อไป

คำสำคัญ : ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์; คดีอาญา; สิทธิของผู้เสียหาย

Abstract

This study aims to: (1) examine the principles, concepts, and theories of restorative justice in criminal cases; (2) analyze the problems and obstacles in the implementation of restorative justice processes in criminal cases in Thailand; and (3) propose guidelines for the development and improvement of restorative justice processes to enhance their effectiveness and align them with the social context. This research employs a qualitative approach by reviewing and analyzing data from books, textbooks, academic articles, research studies, and related documents. The data were analyzed, synthesized, and descriptively presented to identify appropriate approaches for developing and driving restorative justice processes toward effectiveness and sustainability within Thai society.

The findings reveal that: (1) the study explores key principles, concepts, and theories related to restorative justice in criminal cases, including the Theory of Reintegrative Shaming and Narrative Theory; (2) the application of restorative justice in criminal cases in Thailand still faces several limitations, such as insufficient legal coverage, lack of expertise among personnel, inconsistency in implementation across different regions, and limited public participation. Although restorative justice (RJ) has been introduced and piloted in various types of criminal cases and in certain areas, and despite its potential to reduce conflict, provide remedies for victims, alleviate the burden on the judicial system, and promote offender accountability, its current implementation still encounters significant challenges. In contrast, foreign legal frameworks—such as New Zealand’s Sentencing Act 2002—require courts to consider participation in restorative processes, compensation for damages, and expressions of remorse by offenders as part of sentencing. This makes restorative justice not merely a discretionary option for investigators or prosecutors, but an integrated mechanism within the formal justice system, with legal provisions supporting victims’ rights; (3) the study proposes recommendations for improving the restorative justice system to address issues of domestic violence. These include legal recommendations: (1) utilizing existing laws as tools to promote the practical application of community justice processes, such as the National Justice Administration Development Act B.E. 2549 (2006) and the Royal

Decree on Good Governance B.E. 2546 (2003); (2) amending and improving relevant existing laws to remove barriers and enhance community participation; and (3) enacting a central or framework law to clearly and concretely promote and support community participation in restorative justice processes.

Keywords: Restorative Justice; Criminal Cases; Victims' Rights

1. บทนำ

ในประเทศไทยคดีอาญาถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจนในประมวลกฎหมายอาญา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ส่งผลต่อชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน หรือสิทธิของบุคคลอื่น ๆ ผู้กระทำผิดคดีอาญาจะถูกลงโทษตามกฎหมายที่กำหนด โดยไม่สามารถขัดขืนได้ (สำนักงานกฎหมายสรรพคดีและที่ปรึกษาสากล, ม.ป.ป.) ด้วยเหตุนี้ประเทศไทยจึงถือว่าการบังคับใช้กฎหมายอาญาเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมโดยอาศัยการดำเนินคดีอาญาในรูปแบบการบริหารกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (Criminal Justice System) อันประกอบด้วยองค์กรของรัฐ คือ ตำรวจ อัยการ ศาลยุติธรรม และราชทัณฑ์ เป็นต้น โดยมุ่งใช้กลไกการบังคับใช้กฎหมายในอันที่จะลงโทษแก่อาชญากรหรือผู้ที่ฝ่าฝืนบทบัญญัติของกฎหมายตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ซึ่งแต่ละองค์กรมีภาระหน้าที่ที่ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามแบบพิธีการเท่านั้น เริ่มตั้งแต่การจับ การสืบสวน สอบสวน ฟ้องร้องคดีตลอดไปจนถึง พิพากษาคดีและพิพากษาลงโทษทางอาญาในศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา ซึ่งมีรายละเอียดขั้นตอนและ วิธีการที่ซับซ้อนมาก จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาดำเนินการที่ยาวนาน และสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก (ยศศักดิ์ โภไศยกานนท์, 2558) อีกทั้งระบบกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทยมีลักษณะเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดเป็นหลัก โดยในปัจจุบันมุ่งเน้นการค้นหา และนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น กล่าวคือ เมื่อมีการกระทำความผิดเกิดขึ้นจะมีการฟ้องคดีต่อศาลเพื่อพิจารณาพิพากษากำหนดโทษ และบังคับโทษ แก่ผู้กระทำความผิดเป็นการตอบโต้ต่อการกระทำความผิดของบุคคลดังกล่าว ส่งผลให้ในปัจจุบัน มีปริมาณคดีที่เข้าสู่การพิจารณาพิพากษาของศาลจำนวนมาก (ศาสกร ทองขาวขำ, 2562) พิจารณาได้จากสถิติคดีอาญาที่เข้าสู่การพิจารณาของศาลยุติธรรมปี 2568 ดังนี้

ในปี พ.ศ. 2568 มีจำนวนของคดีที่เข้าสู่การพิจารณาคดีเข้าสู่การพิจารณาทั้งสิ้น จำนวน 1,214,987 คดี เป็นคดีค้างมาจากปี พ.ศ. 2567 จำนวน 221,557 คดี และคดีรับใหม่ในปี พ.ศ. 2568 จำนวน 993,430 คดี โดยมีคดีที่พิพากษาแล้วเสร็จ จำนวน 977,484 คดี คิดเป็นร้อยละ 80.45 ของคดีที่เข้าสู่การพิจารณาทั้งหมด (สำนักแผนงานและงบประมาณ, 2569) เมื่อพิจารณาจากสถิติพบว่าปริมาณคดีอาญาที่เข้าสู่การพิจารณาของศาลยุติธรรมแม้จะมีจำนวนลดลงจากปีก่อน แต่ก็ยังมีจำนวนคดีที่รับเข้าใหม่จำนวนมาก จึงเห็นได้ว่าการให้ความสำคัญกับการพิสูจน์ความผิดมากกว่าการเยียวยาความเสียหาย และการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำผิด แม้จะส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมจะบรรลุผลในเชิงกฎหมาย แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นได้ทั้งหมด

ปัจจุบันจึงมีประเด็นปัญหาหนึ่ง ที่ถูกหยิบยกวิพากษ์วิจารณ์กันมากในระบบการดำเนินคดีอาญากล่าวคือ การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนได้มากน้อยเพียงใด โดยในเวทีโลกได้กล่าวถึงไว้ในเรื่องการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว แม้กระทั่งในประเทศไทยก็เกิดความตื่นตัวเกี่ยวกับเรื่องนี้มาก ซึ่งมีการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบของ “เวทีความคิดเพื่อพัฒนากระบวนการยุติธรรมไทย” จัดโดยคณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติและ สถาบันกฎหมายอาญา ได้มีการระดมความคิดเห็นในแง่มุมต่าง ๆ และนำมาสังเคราะห์เพื่อการพัฒนากระบวนการยุติธรรมไทยเกี่ยวกับ “บทบาทของประชาสังคมกับกระบวนการยุติธรรม” ที่ระบุถึงการดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมีปัญหาที่ชุมชนไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก นอกจากนี้ ยังส่งผลให้มีการพัฒนาระบบเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นจากกระแสการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการยุติธรรม (Justice Paradigm) จากกระบวนการยุติธรรมที่เน้นแบบพิธีทางการและการลงโทษเพื่อแก้แค้นทดแทนผู้กระทำผิด (Retributive Justice) ไปสู่กระบวนการ “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (Restorative Justice) (ยศศักดิ์ โกศัยกานนท์, 2558)

ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) หรือ RJ เป็นอีกหนึ่งแนวคิดในการส่งเสริมความยุติธรรมทางอาญา เป็นมาตรการทางเลือกที่ไม่ใช่การแทนที่หรือยกเลิกกระบวนการยุติธรรมทางอาญากระแสหลัก แต่เป็นกระบวนการที่มุ่งผลลัพธ์ในเชิงสมานฉันท์ เสริมพลังผู้เสียหาย และประสานความเข้าใจระหว่างผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ผ่านการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและหาข้อตกลงร่วมกัน เพื่อให้ได้ทางออกที่ช่วยลดความเสียหาย ทำให้ทุกฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนหรือสังคมได้ (Social Harmony) และยังช่วยในการหาแนวทางร่วมกันเพื่อการป้องกันอาชญากรรมในอนาคต (Tijacademy, 2565)

ในประเทศไทย แนวคิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เริ่มถูกนำมาใช้ควบคู่กับกระบวนการยุติธรรมแบบดั้งเดิม ได้รับการยอมรับอย่างมากในคดีเกี่ยวกับเยาวชน ตามพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 และมีพัฒนาการที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพราะมีกฎหมายที่เฉพาะ เช่น พระราชบัญญัติศาลเยาวชนฯ มาตรา 86 ที่เป็นกระบวนการก่อนเริ่มต้นนำเยาวชนกระทำผิดไปฟ้องคดี สามารถให้ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ มีอำนาจใช้ดุลพินิจในการเลือกใช้กระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ รวมถึงการทำแผนบำบัดฟื้นฟูได้ ทำให้เด็กไม่มีประวัติอาชญากร และมีโอกาสปรับปรุงพฤติกรรมต่อมาหน่วยงานยุติธรรม เช่น กรมคุมประพฤติ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ และยุติธรรมชุมชน ได้ทดลองใช้ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับการยุติความรุนแรงต่อผู้หญิง เนื่องจากยุติธรรมสมานฉันท์ สามารถเพิ่มพลังให้แก่ผู้เสียหาย และมุ่งให้ผู้กระทำผิดได้เกิดความรู้สึกสำนึกและรับผิดชอบได้ ยุติธรรมสมานฉันท์นอกจากจะใช้ได้ดีกับคดีอาญาทั่วไปแล้ว ยังใช้ได้ดีกับคดีร้ายแรงที่ผู้เสียหายและผู้กระทำผิดเคยมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมาก่อน เพราะเมื่อผู้เสียหายกับผู้กระทำผิดได้พบกันจะมีการปฏิสัมพันธ์ เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน ซึ่งเป็นเป้าหมายในกระบวนการ แต่สิ่งสำคัญของการทำงานจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจของทั้งสองฝ่าย ขณะเดียวกันจะต้องรักษาความลับของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการด้วย ดังนั้นการส่งเสริมให้ประชาชน รวมถึง

เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมีความเข้าใจกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ และตระหนักรู้ถึงความสำคัญของกระบวนการดังกล่าว จะช่วยให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคม (Tijacademy, 2565)

อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้ยุติธรรมสมานฉันท์ในคดีอาญายังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น ขอบเขตของกฎหมายที่ยังไม่ครอบคลุม บุคลากรขาดความเชี่ยวชาญ กระบวนการมีความไม่สม่ำเสมอในแต่ละพื้นที่ และการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ยังไม่เข้มแข็ง ทำให้เกิดความจำเป็นต้อง “พัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” ให้มีรูปแบบที่ชัดเจนและสอดคล้องกับบริบทชุมชนไทย เนื่องจากกระบวนการยุติธรรมที่มีประสิทธิภาพย่อมหมายถึง ประสิทธิภาพที่มาจากภาคประชาสังคมและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย จึงกล่าวได้ว่า ถึงเวลาที่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา จะต้องมีการคำนึงถึงบทบาทและความสำคัญของชุมชน และการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้ามาช่วยเสริมการทำงานของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาด้วยถึงจะสามารถควบคุมสังคมให้เกิดความสงบ สุขและอำนวยความสะดวกให้แก่มหาชนในสังคมได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงได้ตระหนักถึงแนวทางการพัฒนาและขับเคลื่อนกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาให้เกิดประสิทธิผลและยั่งยืนในบริบทสังคมไทย

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาหลักการและแนวคิด ทฤษฎีของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญา
2. เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาในประเทศไทย
3. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาและปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาให้มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบททางสังคม

3. วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เป็นภาษาไทย รวมทั้งหาข้อมูลทางเว็บไซต์ที่สามารถเข้าถึงง่ายและเป็นแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ อันเป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ตลอดจนศึกษาหนังสือ ตำรา เอกสารคำสอน งานวิจัย รายงานการศึกษา วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ บทความวิจัย ทั้งที่เป็นหนังสือ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล แล้วนำมาวิเคราะห์หาคำตอบและข้อสรุป และประยุกต์ใช้เพื่อให้ได้คำตอบที่ตั้งสมมุติฐานไว้ ภายใต้หลักทฤษฎีและหลักกฎหมายเพื่อให้การศึกษานี้มีความสมบูรณ์และมีส่วนช่วยในการนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์และเขียนเป็นพรรณนาความ

4. แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาระดับชุมชน จำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจทั้งด้านแนวคิด ทฤษฎี และประสบการณ์จากงานวิจัยที่ผ่านมาอย่างรอบด้าน เนื่องจากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูความเสียหาย การคืนความเป็นธรรมแก่ผู้เสียหาย การรับผิดชอบของผู้กระทำผิด และการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อลดความขัดแย้งและฟื้นฟูความสัมพันธ์ภายในสังคม อันเป็นเป้าหมายที่แตกต่างจากระบบยุติธรรมเชิงลงโทษในแบบดั้งเดิม ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจึงขออธิบายถึงแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาระดับชุมชนตามลำดับ

4.1 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้กระทำผิดและเหยื่อหรือผู้เสียหาย ได้มีปฏิสัมพันธ์กันผ่านคนกลาง (facilitator) เพื่อให้เกิดผลที่เป็นธรรมต่อคู่กรณีทั้งสองฝ่าย แน่ใจว่าการที่จะทำให้คู่กรณีมีความเห็นลงรอยกัน โดยไม่เอาชนะด้วยเพียงการจะส่งผู้กระทำผิดสู่กระบวนการยุติธรรมเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก แต่กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ จะทำสิ่งนั้นให้ “ง่าย” ขึ้น

เป้าหมายของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์คือการทำให้คู่กรณีสามารถปรับความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ ผู้กระทำผิดสำนึกผิด และยินยอมในการเข้ารับการช่วยเหลือฟื้นฟูพฤติกรรม พร้อมทั้งเยียวยาความเสียหายแก่ผู้เสียหาย ผ่านคนกลางที่มีความรู้ความสามารถและทักษะในการทำหน้าที่เป็น facilitator ระหว่างคู่กรณี วิธีการเช่นนี้ยังเป็นวิธีการที่ช่วยบรรเทาความแตกแยกได้ในหน่วยสังคมขนาดเล็กอย่างครอบครัว โรงเรียน หมู่บ้าน และชุมชนด้วย

หลายคนคิดว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นกระบวนการที่จะเกิดขึ้นเฉพาะเมื่อคู่กรณีเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมเท่านั้นที่จริงแล้ว กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์สามารถเกิดขึ้นได้ตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ เช่น หากเด็กทะเลาะกันในโรงเรียน การที่คุณครูที่ได้รับการฝึกฝนให้สามารถเป็นคนกลางในเหตุขัดแย้งก็สามารถเข้ามาแทรกแซงได้อย่างถูกวิธีในการยุติไม่ให้ความขัดแย้งบานปลายหรือเป็นบาดแผลที่ฝังใจเด็ก ก็สามารถการประชุมเจรจากับกลุ่มเล็กเพื่อลดทอนความขัดแย้ง และช่วยให้คู่กรณีสามารถเข้าใจกันได้ โดยเรื่องไม่ต้องไปถึงสถานีตำรวจ ทั้งยังอาจส่งเสริมให้คู่กรณีเลิกแล้วต่อกัน และช่วยให้ทั้งสองฝ่ายไม่ต้องมีประวัติหรือประสบการณ์เชิงลบจากการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมด้วย (Tijacademy, 2565)

สำหรับประเทศไทยการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (RJ) ไปใช้ในการจัดการกับข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งทั้งรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สำหรับรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น การจัดการความขัดแย้งในชุมชน ยกตัวอย่างกรณีศึกษา ผู้จัดการกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่จังหวัดเลยคนเก่าและคนใหม่ขัดแย้งกัน ซึ่งจากข้อมูลพบว่า สมาชิกหมู่บ้านแบ่งเป็นสองฝ่าย เคยไกลเกลี่ยหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ จนกระทั่งมีการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในห้องพิจารณาคดี เมื่อคู่กรณีเห็นว่าการไกลเกลี่ยกันได้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน จึงยอมความเกิดการสมานรอยร้าว และ ระบุข้อพิพาทต่อกัน ส่งผลให้สมาชิกหมู่บ้านที่แตกแยกเป็นสองฝ่ายกลับมาอยู่ร่วมกันได้ดีดังเดิม

นอกจากนี้ยังมีการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (RJ) ไปใช้ในการจัดการกับข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งในคดีความระดับเยาวชน เช่น กรณีเด็กอาชิวะแห่งหนึ่งในจังหวัดสตูล ซึ่งเด็กคนดังกล่าวมีภูมิหลังครอบครัวไม่สมบูรณ์ ก่อเหตุอาชญากรรมหลายครั้ง จนต้องเข้าสู่สถานพินิจฯ เมื่อมีการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในสถานพินิจฯ ทำให้ผู้เสียหายเข้าใจเด็กผู้ก่อเหตุมากขึ้น มีการยอมความ ให้อภัย ให้ออกโอกาส จนสุดท้ายเด็กคนดังกล่าวก็กลับตัวเป็นคนดี ประกอบอาชีพสุจริต และสามารถสอบเข้ารับราชการได้ในปัจจุบันแม้กระทั่งในทุกชั้นของการดำเนินคดีอาญา ก็สามารถนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไปปรับใช้เป็นทางเลือกหรือเป็นส่วนหนุนเสริมได้ ตั้งแต่ระดับเรือนจำ ศาล อัยการ ตำรวจ

ดังนั้น เท่ากับว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์สามารถปรับใช้ได้ทั้งคดีเยาวชน และผู้ใหญ่ อีกทั้งยังใช้ได้ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ชั้นสอบสวน ชั้นก่อนหรือหลังดำเนินคดี และชั้นพิจารณาคดี เพื่อฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณี ฟื้นฟูความสมานฉันท์ในสังคม ส่งเสริมความปลอดภัยในชุมชนและป้องกันการกระทำผิดซ้ำ (Tijacademy, 2565)

4.2 ทฤษฎีความละอายเชิงบูรณาการ (Theory of Reintegrative Shaming)

การทำให้ละอาย หมายถึง รูปแบบใด ๆ ของปฏิกริยาต่อพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนซึ่งทำให้ผู้เบี่ยงเบนต้องละอาย Braithwaite (1989) สันนิษฐานถึงการทำให้ละอายในสองรูปแบบที่แตกต่างกัน การทำให้ละอายแบบแตกแยกมีผลในการตีตราและกีดกันบุคคลออกจากชุมชน จึงทำให้เกิดการเบี่ยงเบนรองและเกี่ยวข้องกับทฤษฎีตีตรา (Labeling Theorists) ในทางกลับกันการทำให้ละอายแบบบูรณาการใหม่เกี่ยวข้องกับไม่เห็นด้วยกับการเบี่ยงเบนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการให้อภัยและความเต็มใจที่จะร่วมกับผู้กระทำผิดกลับเข้าสู่ชุมชนอีกด้วย

Braithwaite (1989) กล่าวไว้ การทำให้รู้สึกละอายนั้นมีอยู่ 2 รูปแบบ

ความละอายที่แตกสลาย การทำให้คนรู้สึกละอายจนแตกแยกนั้น ไม่ได้เน้นเฉพาะการกระทำที่เกิดขึ้นจริงเท่านั้น แต่ยังเน้นที่ตัวบุคคลโดยรวมด้วย คนที่ถูกทำให้รู้สึกละอายจะถูกเหยียดหยามทั้งตัว การตีตราที่เกิดขึ้นพร้อมกับเรื่องนี้ส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนที่ถูกทำให้รู้สึกละอาย ตัวอย่างเช่น การเข้าถึงตลาดแรงงานถูกปฏิเสธ และมีการใช้มาตรการอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการกีดกันทางสังคม เป็นผลให้คนที่ถูกทำให้รู้สึกละอายถูกปฏิเสธโอกาสในการมีส่วนร่วมในกระแสหลักของวัฒนธรรม ซึ่งท้ายที่สุดแล้วนำไปสู่การสร้างโครงสร้างวัฒนธรรมย่อยที่ผู้ถูกกีดกันดังกล่าวมารวมตัวกัน

การอับอายแบบองค์รวม อย่างไรก็ตาม ผลกระทบเชิงลบของการลงโทษนั้นไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ในการทำให้คนรู้สึกละอายใจกลับคืนสู่สังคม การกระทำที่ทำให้คนรู้สึกละอายใจจะรวมเข้ากับข้อเสนอให้คนกลับคืนสู่สังคม Braithwaite (1989) สันนิษฐานว่าการทำให้คนรู้สึกละอายใจกลับคืนสู่สังคมนี้มีแนวโน้มที่ดีเป็นพิเศษเมื่อคนจากสภาพแวดล้อมทางสังคมของผู้กระทำผิดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (Christian Wickert, 2562)

ดังนั้น การลงโทษทางอาญาเพียงอย่างเดียวมักไม่สามารถทำให้ผู้กระทำเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ แล้วยังอาจส่งผลเสีย การนำแนวคิด “ความละเอียดเชิงบูรณาการ” มาบูรณาการกับการยุติธรรมสมานฉันท์ สามารถนำไปสู่ การรับผิดชอบของผู้กระทำโดยไม่ถูกตีตรา การเยียวยาเหยื่อผ่านการสื่อสารอย่างเปิดเผย ปลอดภัย การสร้างเครือข่ายสนับสนุนทั้งผู้กระทำและผู้เสียหายให้สามารถดำรงชีวิตร่วมกันได้อย่าง ปลอดภัย และทฤษฎีความละเอียดเชิงบูรณาการสามารถใช้เป็นรากฐานเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยาในการ ส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในคดีอาญาที่ต้องการความเข้าใจ และแนวทางที่เน้นความเป็นมนุษย์ การไม่ตีตรา และการเยียวยาอย่างยั่งยืน ทั้งต่อผู้กระทำ ผู้เสียหาย และ สังคมโดยรวม

4.3 ทฤษฎีการพรรณนาความรู้สึกลี (Narrative Theory)

John Gehm นำทฤษฎีการพัฒนาความรู้สึกลีมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการอธิบายการเปิดโอกาส ให้ผู้เสียหายเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการบำบัดเยียวยาอย่างหนึ่ง และเป็นสื่อ นำมาสู่การตระหนักถึงคุณค่าในตนเอง โดยทำให้ผู้เสียหายรู้สึกได้รับอำนาจที่สูญเสียไปกลับคืนมาอีกครั้ง ใน ฐานะผู้เล่าเรื่อง ไม่ใช่ตัวเองฐานะเหยื่อผู้ถูกกระทำโดยผู้เสียหายเรียนรู้จากปฏิกิริยาตอบสนองของกลุ่มผู้ฟัง ที่ร่วมแบ่งปันและเยียวยาความรู้สึกลีแก่กัน ดังนั้นการพัฒนาความรู้สึกลีจึงทำให้การจัดการความขัดแย้งเชิง สมานฉันท์เข้าถึงในสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความเสียหายเข้าใจถึงคุณค่าของสิ่งที่สูญเสียไปที่มีความผูกพัน เฉพาะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลและนำไปสู่การชดเชยเยียวยาได้เหมาะสมกับผู้เสียหายแต่ละรายได้อย่าง ยุติธรรมยิ่งขึ้น (บัณฑิต โต้ทองดี, 2555)

5. ผลการวิจัย

5.1 วิเคราะห์สภาพปัญหาในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาในปัจจุบัน

กระบวนการยุติธรรมเป็นสาระสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้หลักนิติธรรม (Rule of Law) อันเป็นการปกครองโดยกระบวนการทางกฎหมาย (Due Process of Law) กระบวนการ ยุติธรรม มีบทบาทสำคัญในการรักษาความสงบสุขของสังคม โดยการอำนวยความยุติธรรมและคุ้มครอง สิทธิเสรีภาพของประชาชนตามกฎหมาย จึงจำเป็นต้องปรับปรุงและพัฒนาให้เท่าทันกระแสการ เปลี่ยนแปลงของโลกเพื่อให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นธรรมและเสมอภาค ตลอดจนเป็นหลักประกันสิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคล มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้และเปิดโอกาสให้ ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ในขณะเดียวกันต้องเป็น กระบวนการที่สามารถปกป้องสังคมจากอาชญากรรม ทุกรูปแบบใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือจัดการเลือกปฏิบัติ โดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลบางกลุ่ม และสามารถ ให้ความคุ้มครองรับรองสิทธิของผู้ด้อยโอกาสได้ด้วย

จากการศึกษาพบว่า กระบวนการยุติธรรมในปัจจุบันราคาแพงและซับซ้อน ส่งผลทำให้เกิดความ เหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรมไทยซึ่งไม่ใช่เรื่องใหม่ โดยมีเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตและยังคง มีให้เห็นอยู่บ่อยครั้งในปัจจุบัน จนกลายเป็นภาพจำและสิ่งที่คนคาดการณ์เป็นปกติ

ความเหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรมมาจากหลายปัจจัยที่มีผลต่อดินนอกเหนือจากข้อเท็จจริงในคดี อาทิ การมีความรู้ความเข้าใจข้อกฎหมาย การมีทุนความที่สามารถในการเป็นตัวแทนในการต่อสู้คดี การมีทรัพยากรและเงินสำหรับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในระหว่างดำเนินคดี รวมทั้งอคติบางประการที่แฝงอยู่ในกฎหมายและแนวทางปฏิบัติของกระบวนการยุติธรรม ทั้งหมดนี้ทำให้คนบางกลุ่มที่เพียบพร้อมไปด้วยทรัพย์สินและสถานะทางสังคมกลายเป็นอภิสิทธิ์ชนที่สามารถเข้าถึงความเป็นธรรมได้มากกว่าคนอื่น

จากการศึกษาพบว่าลักษณะสำคัญของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาไทยคือ มีราคาแพง ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจกลายเป็นความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ต้นทุนที่ประชาชนต้องแบกรับเมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมมีทั้งค่าใช้จ่ายทางตรง เช่น ค่าประกันตัว ค่าใช้จ่ายในการว่าจ้างทนายความ ค่าธรรมเนียมหรือค่าใช้จ่ายเพื่อแสวงหาหลักฐาน ไปจนถึงค่าเดินทางที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการ อีกทั้งยังมีค่าใช้จ่ายทางอ้อม เช่น ค่าเสียโอกาสในการทำงานเพื่อหารายได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อความสามารถในการต่อสู้คดี หากคนที่มีรายได้น้อยไม่สามารถแบกรับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในกระบวนการเหล่านี้ได้ ก็ย่อมเสียเปรียบคนที่มีรายได้มาก จนเกิดเป็นความเหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรมขึ้น

อีกทั้งแนวปฏิบัติของกระบวนการยุติธรรมไทยที่เน้นจับและฝากขังไว้ก่อนยังทำให้เกิดค่าใช้จ่ายขึ้นโดยไม่จำเป็น ตั้งแต่ตำรวจที่มักตั้งข้อหาและจับผู้ต้องหาก่อนที่จะมีพยานหลักฐานที่พอเชื่อได้ว่าทำผิดจริง ต่อมาเมื่อมีการรวบรวมพยานหลักฐานเพิ่มเติม ก็มักนำตัวผู้ต้องหาไปขอฝากขังกับศาล เช่นเดียวกับอัยการที่ขอฝากขังต่อในระหว่างตรวจสำนวนเพื่อพิจารณาว่าจะสั่งฟ้องคดีหรือไม่ ศาลเองก็มีแนวโน้มอนุมัติหมายขังตามคำขอโดยเฉพาะข้อหาที่มีโทษจำคุกขั้นสูงเกิน 3 ปี ซึ่งกฎหมายอนุญาตให้ใช้เป็นเหตุผลในการออกหมายขังได้ และในการพิจารณาปล่อยตัวผู้ต้องหาชั่วคราว ศาลมักให้ผู้ต้องหาประกันการพิสูจน์ว่าตนเองจะไม่หลบหนี แต่ก็ยังมักเรียกเงินประกันตัวด้วยความเชื่อว่าจะทำให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่หลบหนี เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ต้องหาที่ต้องแบกรับภาระหาเงินประกันตัวขอปล่อยตัวและค่าใช้จ่ายอื่นตลอดกระบวนการ และหากไม่สามารถหาหลักทรัพย์มาวางเป็นหลักประกันได้ ก็จำต้องถูกคุมขัง ทั้งที่อาจไม่ได้มีหลักฐานพอเชื่อได้ว่าทำผิดแต่แรก หรือไม่มีหลักฐานที่ชี้ว่ามีโอกาสหลบหนีสูง ทำให้ต้องสูญเสียรายได้จากเวลาที่เสียไปกับการคุมขัง (รัชพงษ์ แจ่มจิระไชยกุล, 2567)

จากการศึกษาต่อมาพบว่า กระบวนการยุติธรรมไทยยังคงมีความซับซ้อนและยุ่งยาก หากผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความรู้หรือไม่ทราบช่องทางทางกฎหมายก็จะเสียสิทธิหลายประการ ในชั้นสอบสวนพนักงานสอบสวนมีหน้าที่ต้องแจ้งผู้ต้องหาว่ามีหลักฐานในการเอาผิดใดบ้าง และเปิดโอกาสให้ผู้ต้องหาคัดค้านได้ แต่ในหลายกรณี พนักงานสอบสวนเลือกจะไม่แจ้งหลักฐานเอาผิดผู้ต้องหา หากผู้ต้องหาไม่ทราบว่าตนมีสิทธิหรือต้องคัดค้านหลักฐานใด ก็จะพลาดโอกาสทำให้ข้อคัดค้านของตนเองปรากฏในสำนวน ทำให้ต่อสู้คดียากขึ้นเมื่อถึงชั้นพิจารณาคดี

ในขั้นตอนการฝากขังผู้ต้องหาหรือจำเลย ประชาชนบางส่วนก็ไม่ทราบสิทธิในการร้องขอปล่อยตัวชั่วคราวโดยไม่ต้องใช้หลักประกันได้ ทำให้ต้องถูกคุมขังในระหว่างการพิจารณาคดี หรือต้องไปขวนขวายหาหลักประกันมาวางไว้กับศาลโดยไม่จำเป็น เมื่อกระบวนการเดินทางมาสู่ชั้นพิจารณาคดี จำเลยก็อาจเลือกให้การสารภาพเพื่อให้กระบวนการจบลงอย่างรวดเร็วและหวังว่าศาลจะบรรเทาโทษให้ แต่หลายครั้งเป็นการยอมรับสารภาพในโทษฐานที่รุนแรงเกินกว่าความผิดตัวเอง และหากไม่ทราบวิธียกเหตุขอลดหย่อนโทษที่ทำให้ศาลเห็นใจได้ก็จะได้รับโทษหนักเกินไป ในขณะที่จำเลยที่มีความรู้หรือมีทนายช่วยแนะนำน่าจะสามารถยกเหตุให้ศาลเห็นใจได้มากกว่า เช่น ต้องลักขโมยเพราะตกอยู่ในความทุกข์อย่างสาหัสจากการไม่มีรายได้ หรือทำร้ายร่างกายเพราะเกิดโทสะจากการถูกข่มขู่ เป็นต้น ทำให้มีโอกาสได้รับการลดโทษมากกว่า (รัชพงษ์ แจ่มจิระไชยกุล, 2567) อีกทั้ง เนื่องจากคนทั่วไปไม่มีความรู้ทางกฎหมายเพียงพอจะสู้คดี การมีทนายความอยู่เคียงข้างตลอดกระบวนการจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยสามารถต่อสู้คดีได้อย่างสุดความสามารถ เพราะทนายความเป็นผู้ช่วยและตัวแทนในการให้คำแนะนำทางกฎหมาย ว่าความให้ในชั้นพิจารณาคดี ไปจนถึงการคุ้มครองสิทธิไม่ให้ถูกเอาเปรียบ

ในปัจจุบัน ประเทศไทยมีทนายความที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือทางกฎหมายสองประเภท ประเภทแรกคือทนายความอาสา หมายถึง ทนายความที่ให้คำแนะนำทางกฎหมายและช่วยเหลือผู้ต้องหาซึ่งรวมถึงการร่วมเข้าฟังการสอบสวนกับตำรวจ อีกประเภทคือทนายความขอแรง เป็นทนายความที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนจำเลยว่าความในชั้นพิจารณาคดีในศาล แม้ว่ากฎหมายไทยตั้งแต่ระดับรัฐธรรมนูญลงมาจะเขียนประกันสิทธิในการเข้าถึงทนายความทั้งสองประเภทนี้เอาไว้

กระบวนการยุติธรรมยังมีช่องโหว่ที่ทำให้ประชาชนฐานะยากจนอาจเข้าไม่ถึงสิทธิในการมีทนายความ ในทางกฎหมาย มาตรา 134/1 แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญากำหนดให้ต้องมีการจัดหาทนายความให้ผู้ต้องหาก่อนเริ่มการสอบสวนทุกกรณีในคดีที่มีโทษประหารชีวิตหรือผู้ต้องหาอายุไม่เกิน 18 ปี ส่วนในคดีที่มีโทษจำคุก พนักงานสอบสวนต้องแจ้งสิทธิการมีทนายต่อผู้ต้องหาก่อนเริ่มสอบสวน ซึ่งหากผู้ต้องหาไม่มีทนายความและประสงค์จะมี พนักงานสอบสวนต้องจัดหาให้

ในทางปฏิบัติ ผู้ต้องหาบางคนอาจไม่ได้แสดงความประสงค์จะมีทนายความ เพราะไม่รู้ว่าจะช่วยให้ตนไม่เสียเปรียบทางคดีได้อย่างไร หรือเพราะพนักงานสอบสวนบางคนหวานล้อมผู้ต้องหาจนสุดท้ายยอมให้สอบสวนโดยไม่มีทนายความอยู่ด้วย ในบางกรณี แม้ผู้ต้องหาจะแสดงความประสงค์ต้องการทนาย แต่ก็อาจไม่ได้ทนายร่วมนั่งฟังการสอบสวนอยู่ดี เพราะพนักงานสอบสวนไม่สามารถจัดหาทนายได้ทันที และต้องนัดวันสอบสวนใหม่ ซึ่งหากผู้มีฐานะยากจนไม่ต้องการเสียเวลาและค่าเดินทางอีก ก็ต้องยอมให้สอบสวนโดยลำพัง นอกจากนี้ พนักงานสอบสวนยังสามารถทำการสอบสวนโดยไม่มีทนายได้ด้วยวิธีการอ้างเหตุ กรณีจำเป็นเร่งด่วน ตามมาตรา 134/1 วรรคสี่ เมื่อผู้ต้องหากลายเป็นจำเลยในชั้นศาล ก็อาจจะยังไม่มีทนายความเช่นกัน โดยใน ‘ห้องเวรซี’ หรือห้องพิจารณาคดีสำหรับผู้ที่มาขึ้นศาลในวันแรก ผู้พิพากษาควรต้องอธิบายคำฟ้อง พร้อมถามจำเลยว่าต้องการทนายความหรือไม่ และจะรับสารภาพหรือปฏิเสธข้อกล่าวหา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีปริมาณคดีล้นมือ ศาลมักจะนำตัวจำเลยจำนวนมากเข้าไปอยู่ในห้องเวร

ซึ่งพร้อมกันและรวบรัดการถามความประสงค์ที่จะมีทนาย โดยไม่ได้อธิบายสิทธิของจำเลยอย่างครบถ้วน หรืออธิบายผลของการไม่มีทนายความ ทำให้จำเลยหลายคนรับสารภาพไปโดยไม่มีโอกาสได้ปรึกษา ทนายความ ดังเช่นการสำรวจผู้ต้องหาหญิงในเรือนจำใน พ.ศ. 2561 ที่พบว่ากว่าร้อยละ 40 ไม่มี ทนายความในชั้นศาล มากไปกว่านั้น ระบบการจัดสรรทนายความช่วยเหลือยังไม่มีมาตรฐานในการการ มอบหมายคดีให้กับทนายความ ส่งผลให้ทนายความไม่ได้รับคดีตามความสามารถหรือความถนัด เช่น เมื่อ ศาลจะเรียกทนายความขอแรงให้กับจำเลย ก็มักจะเรียกจากตามลำดับในบัญชีที่มีทนายความมาลงชื่อไว้ แต่ไม่ได้นำความรู้ของทนายความแต่ละคนมาพิจารณาประกอบกับความยากง่ายของคดีความ จึงมีโอกาสดู ผู้ต้องหาหรือจำเลยจะได้ทนายความที่ไม่ตรงกับเนื้อหาหรือความยากง่ายของคดี

อีกทั้งจากการศึกษาพบว่า ความเหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรมไทยยังมีมิติของสถานะทาง สังคมด้วย ผู้ต้องหาหรือจำเลยเป็นใคร ประกอบอาชีพอะไร ยังคงมีความสำคัญในกระบวนการยุติธรรม โดยหากเป็นผู้มีสถานะทางสังคมสูง เป็นที่ยอมรับ หรือมีอำนาจทางการเมือง ก็จะได้รับอภิสิทธิ์บ้าง ประการเหนือประชาชนทั่วไป ความเหลื่อมล้ำมิตินี้ปรากฏอยู่ในตัวบทกฎหมายบางฉบับหรือแนวทาง ปฏิบัติบางประการที่ปฏิบัติต่อคนไม่เท่ากัน

ในบรรดาคาตัวชี้วัดของดัชนีหลักนิติธรรม (Rule of Law Index) โดย World Justice Project ที่ เกี่ยวข้องกับระบบยุติธรรมอาญาของไทย หัวข้อการไม่เลือกปฏิบัติ (Impartiality) ไทยได้รับคะแนนแค่ 0.32 (จากคะแนนเต็ม 1) น้อยที่สุดเป็นรองแค่ประสิทธิภาพของระบบราชทัณฑ์เท่านั้น หากพิจารณาเป็น อันดับคะแนนของระบบยุติธรรมอาญาที่ไม่เลือกปฏิบัติของไทยอยู่อันดับ 115 จาก 142 ประเทศทั่วโลก อยู่ในระดับใกล้เคียงกับรัสเซียและแย่กว่าหลายประเทศในแอฟริกา

การเลือกปฏิบัติในระบบยุติธรรมไทยเริ่มต้นตั้งแต่การออกหมายจับ ซึ่งในปัจจุบันขึ้นอยู่กับดุลพินิจ ของศาลที่จะพิจารณาว่าบุคคลจะหลบหนีหรือไม่ แต่ปรากฏว่าศาลมีแนวพิจารณาในทางที่ว่าผู้มีสถานะ ทางสังคมสูงจะไม่หลบหนี ดังจะเห็นได้จากการที่สำนักงานประธานศาลฎีกาเคยมีความเห็นต่อการออก หมายจับในคดีที่มีพยานหลักฐานอันพอจะเชื่อได้ว่าบุคคลนั้นเป็นผู้กระทำความผิดอาญาร้ายแรง โดยให้แนวทาง ไว้ว่าหาก “ผู้ต้องหาไม่มีทางที่จะหลบหนีอย่างแน่นอน เช่น ผู้ต้องหาเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นต้น” ก็ไม่ จำเป็นต้องออกหมายจับ แนวทางนี้เท่ากับเป็นการให้อภิสิทธิ์กับข้าราชการระดับสูงหรือนักการเมือง ในทางตรงกันข้าม วรรคสองของมาตรา 66 แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญากล่าวว่า ถ้า หากบุคคลที่มีการขอออกหมายจับนั้นไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าจะหลบหนีทันที (รัช พงษ์ แจ่มจิรัไชยกุล, 2567)

อีกทั้ง ระบบกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทยมีลักษณะเน้นการลงโทษผู้กระทำความผิดเป็นหลัก โดยในปัจจุบันมุ่งเน้นการค้นหา และนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับ ความผิดนั้น กล่าวคือ เมื่อมี การกระทำความผิดเกิดขึ้นจะมีการฟ้องคดีต่อศาลเพื่อพิจารณาพิพากษา กำหนดโทษ และบังคับโทษ แก่ผู้กระทำความผิดเป็นการตอบโต้ต่อการกระทำความผิดของบุคคลดังกล่าว ส่งผลให้ในปัจจุบัน มีปริมาณคดีที่เข้าสู่การพิจารณาพิพากษาของศาลจำนวนมาก (ศาซกร ทองขาวขำ,

2562) จึงเห็นได้ว่าการให้ความสำคัญกับการพิสูจน์ความผิดมากกว่าการเยียวยาความเสียหาย และการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำผิด แม้จะส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมจะบรรลุผลในเชิงกฎหมาย แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นได้ทั้งหมด

ดังนั้น การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนได้มากขึ้นน้อยเพียงใด โดยในเวทีโลกได้กล่าวถึงไว้ในเรื่องการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว แม้กระทั่งในประเทศไทยก็เกิดความตื่นตัวเกี่ยวกับเรื่องนี้มาก ซึ่งมีการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบของ “เวทีความคิดเพื่อพัฒนากระบวนการยุติธรรมไทย” จัดโดยคณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติและ สถาบันกฎหมายอาญา ได้มีการระดมความคิดเห็นในแง่มุมต่าง ๆ และนำมาสังเคราะห์เพื่อการพัฒนา นโยบายและทิศทางใหม่สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทยเกี่ยวกับ “บทบาทของประชาสังคมกับกระบวนการยุติธรรม” ที่ระบุถึงการดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมีปัญหาที่ชุมชนไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม กระแสหลัก นอกจากนี้ ยังส่งผลให้มีการพัฒนาระบบเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นจากกระแสการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการทศงานยุติธรรม (Justice Paradigm) จากกระบวนการทศงานยุติธรรมที่เน้นแบบพิธีทางการและการลงโทษเพื่อแก้แค้นทดแทนผู้กระทำผิด (Retributive Justice) ไปสู่กระบวนการทศงาน “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (Restorative Justice) (ยศศักดิ์ โภคโยกานนท์, 2558)

ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) หรือ RJ เป็นอีกหนึ่งแนวคิดในการส่งเสริมความยุติธรรมทางอาญา เป็นมาตรการทางเลือกที่ไม่ใช่การแทนที่หรือยกเลิกกระบวนการยุติธรรมทางอาญา กระแสหลัก แต่เป็นกระบวนการที่มุ่งผลลัพธ์ในเชิงสมานฉันท์ เสริมพลังผู้เสียหาย และประสานความเข้าใจระหว่างผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ผ่านการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและหาข้อตกลงร่วมกัน เพื่อให้ได้ทางออกที่ช่วยลดความเสียหาย ทำให้ทุกฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนหรือสังคมได้ (Social Harmony) และยังช่วยในการหาแนวทางร่วมกันเพื่อการป้องกันอาชญากรรมในอนาคต (Tijacademy, 2565)

อย่างไรก็ตาม กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ใช่เรื่องใหม่ มีบางประเทศในแถบสแกนดิเนเวียได้นำเอากระบวนการดังกล่าวมาปรับใช้กับกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักของตน รวมถึงมีการตั้งหน่วยงานเพื่อดูแลการไกล่เกลี่ยโดยเฉพาะ แต่ในช่วงหลายปีมานี้ที่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักเริ่มเกิดปัญหาและโดนตั้งคำถาม หลายประเทศเจอปัญหานักโทษล้นเรือนจำ และอัตราการกระทำผิดซ้ำไม่ได้ลดลง เรื่องนี้จึงได้รับการพูดถึงมากขึ้น ด้วยหวังว่าจะเป็นหนทางที่ช่วยบรรเทาปัญหาข้างต้น

จากการศึกษาพบว่า ขณะนี้ในประเทศไทย มีการนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้โดยเฉพาะที่ศาลเยาวชนและครอบครัว จากสถิติพบว่า ในปีพ.ศ. 2562 มีคดีที่เข้าสู่การไกล่เกลี่ยมากกว่าร้อยละ 80 แต่ถึงกระนั้น การปรับใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ก็ยังคงเจอกับอุปสรรคและความท้าทายบางประการอยู่ ซึ่งแม้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ใช่ยาครอบจักรวาล ที่จะใช้แก้ปัญหาทุกอย่างในระบบยุติธรรมได้ แต่ความพยายามดังกล่าวเป็นเหมือนก้าวเล็กๆ ๆ ที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมาร่วมมือกัน เพื่อหาทางไปสู่สังคมที่ดีกว่า แม้ไม่ใช่สังคมในอุดมคติที่ไม่มีผู้กระทำผิดเลย แต่เป็นสังคมที่มีอัตราผู้กระทำผิดซ้ำลดลง และเป็นสังคมที่ผู้กระทำผิดได้รับการแก้ไข และผู้เสียหายได้รับการเยียวยาอย่างแท้จริง (กานต์ธีรา

ภูริวิกรัย, 2562) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีความละเอียดเชิงบูรณาการ (Theory of Reintegrative Shaming) ที่เห็นว่า การลงโทษทางอาญาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ผู้กระทำเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ แล้วยังอาจส่งผลเสีย การนำแนวคิด “ความละเอียดเชิงบูรณาการ” มาบูรณาการกับการยุติธรรมสมานฉันท์สามารถนำไปสู่การรับผิดชอบของผู้กระทำโดยไม่ถูกตีตรา การเยียวยาเหยื่อผ่านการสื่อสารอย่างเปิดเผย ปลอดภัย การสร้างเครือข่ายสนับสนุนทั้งผู้กระทำและผู้เสียหายให้สามารถดำรงชีวิตร่วมกันได้อย่างปลอดภัย ดังนั้นการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในปัจจุบันถือว่ามี ความก้าวหน้ามากกว่าช่วงอดีตอย่างชัดเจน แต่ยังคงต้องการการปรับปรุงในระดับพื้นที่และระดับบุคลากร เพื่อให้กระบวนการนี้สามารถเป็นกลไกที่ตอบโจทย์ผู้เสียหาย พื้นฟูผู้กระทำผิด และสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนได้อย่างแท้จริง ซึ่งผลการศึกษาหลักการและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์พบว่า กระบวนการดังกล่าวมีรากฐานทางทฤษฎีที่ต่างจากกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ขณะที่ระบบยุติธรรมแบบดั้งเดิมมุ่งเน้นการพิสูจน์ความผิดและการลงโทษ ผู้กระทำผิดเป็นสำคัญ ทฤษฎีความละเอียดเชิงบูรณาการของ Braithwaite กลับชี้ให้เห็นว่าการลงโทษที่แยกผู้กระทำผิดออกจากสังคมโดยถาวรนั้นไม่อาจลดอัตราการทำผิดซ้ำได้อย่างแท้จริง เพราะขาดมิติของการรับผิดชอบต่อผู้เสียหายและการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคม ในทำนองเดียวกัน ทฤษฎีการพรรณนาความรู้สึกของ John Gehrman ได้เสนอว่ากระบวนการให้ผู้เสียหายมีโอกาสเล่าเรื่องราวของตนเอง และได้รับการรับฟังจากผู้กระทำผิดโดยตรง มีส่วนสำคัญในการรักษาศักดิ์ศรีและคืนอำนาจให้แก่ผู้เสียหาย ซึ่งระบบศาลในปัจจุบันไม่สามารถมอบสิ่งเหล่านั้นได้ ทั้งสองทฤษฎีนี้จึงเป็นฐานแนวคิดสำคัญที่อธิบายว่า เหตุใดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จึงถูกนำมาใช้เสริมในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาหลายประเทศ รวมถึงประเทศไทย

5.2 วิเคราะห์กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาบังคับใช้ในคดีอาญา

นอกจากนี้ยังพบว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในช่วงหลายปีมานี้ที่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักเริ่มเกิดปัญหาและโดนตั้งคำถาม หลายประเทศเจอปัญหานักโทษล้นเรือนจำ และอัตราการกระทำผิดซ้ำไม่ได้ลดลง เรื่องนี้จึงได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น ด้วยหวังว่าจะเป็นหนทางที่ช่วยบรรเทาปัญหาข้างต้น ซึ่งในประเทศไทยมีการนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้โดยเฉพาะที่ศาลเยาวชนและครอบครัว จากสถิติพบว่า ในปีพ.ศ. 2562 มีคดีที่เข้าสู่การไกล่เกลี่ยมากกว่าร้อยละ 80 ซึ่งสอดคล้องกับสำนักอาชญาวิทยาแนวสันติวิธีที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงการรักษาความสัมพันธ์ ความเห็นอกเห็นใจ และการฟื้นฟู มากกว่าการลงโทษเชิงประณาม เมื่อผสมผสานเข้ากับกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์จะสามารถสร้างพื้นที่ที่ความปลอดภัย ความเข้าใจ และความเปลี่ยนแปลงได้อย่างยั่งยืนสำหรับทั้งผู้กระทำผิดและผู้เสียหาย แต่อย่างไรก็ตามการปรับใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ก็ยังคงเจอกับอุปสรรคและความท้าทายบางประการอยู่ อาทิ ประการแรก กระบวนการนี้มักจะถูกมองว่าเป็นปลายน้ำ และบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมมักจะจัดการกับเรื่องเหล่านี้เอง โดยที่ไม่ให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้อง เนื่องจากไม่มีกฎหมายกลางที่แน่ชัด ส่งผลให้การจะใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จึงอาจจะต้องพิจารณาทางเลือกต่าง ๆ อย่างรอบด้าน

เพื่อนำไปสู่การเลือกทางที่ดีที่สุด (กานต์ธีรา ภูริวิกรัย, 2562) ปัญหาการไม่มีกฎหมายรองรับอย่างเป็นระบบ แม้ว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice: RJ) จะถูกกล่าวถึงและนำมาใช้ในหลายหน่วยงานของกระบวนการยุติธรรมไทย เช่น ตำรวจ อัยการ ศาลเยาวชน และกรมคุมประพฤติ แต่ปัญหาหลักคือ “ยังไม่มีพระราชบัญญัติหรือกฎหมายกลาง” ที่กำหนดหลักการ รูปแบบ ขั้นตอน และผลทางกฎหมายของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ไว้อย่างชัดเจน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาตามมา ดังนี้

(1) การปฏิบัติไม่เป็นมาตรฐาน แต่ละหน่วยงานอาศัย “หนังสือเวียน” หรือ “แนวทางปฏิบัติภายใน” ทำให้ มาตรฐานแตกต่างกัน เช่น บางพื้นที่ให้สามารถทำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ได้ก่อนแจ้งข้อหา บางพื้นที่ต้องรอให้พนักงานสอบสวนรวบรวมพยานหลักฐานก่อน ส่งผลให้ประชาชนไม่ได้รับหลักการเดียวกันทั้งประเทศ

(2) ความไม่ชัดเจนเรื่องผลทางกฎหมาย ยังไม่มีคำตอบที่เป็นกฎหมายชัดเจนว่า หากทำสมานฉันท์แล้ว คดีจะยุติได้ในขั้นตอนไหน

ประการที่สอง เรื่องชุมชนกับการก่ออาชญากรรม โดยเมื่อหลายร้อยปีก่อน ชุมชนในไทยทำหน้าที่ระงับข้อพิพาท หรือไกล่เกลี่ยกันเองภายใน แต่เมื่อมีระบบกฎหมายเข้ามาแทนที่ หลักการดังกล่าวก็หายไป ในตอนนี้ แม้แต่ละชุมชนอยากจะทำการไกล่เกลี่ยกันเองเหมือนแต่ก่อน แต่เราจะทำสิ่งเดียวกับที่ทำเมื่อหลายร้อยปีก่อนไม่ได้ เราต้องมองหาจุดแข็งหรือระบบที่เข้ากับบริบทของประเทศ และนำมาปรับใช้ให้เข้ากัน (กานต์ธีรา ภูริวิกรัย, 2562)

ประการสุดท้าย บางคนอาจวิพากษ์วิจารณ์ว่าเมื่อนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ จะทำให้ผู้กระทำความผิดได้รับการปล่อยตัวจากเรือนจำเร็วเกินไป ตั้งข้อสังเกตว่า แต่ละคนก็มีมุมมองแตกต่างกันออกไป การชดเชยที่เหมาะสมของคนหนึ่ง อาจจะไม่เท่ากับอีกคนหนึ่ง ตนเองมองว่า อาชญากรไม่ใช่คนที่ต่ำสนธิ แต่เป็นคนที่มีสีเทา และก่อนที่เขาจะทำอะไรรุนแรงไปมากกว่านี้ เราอาจจะนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาช่วยแก้ปัญหาได้ก่อน (กานต์ธีรา ภูริวิกรัย, 2562)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเทศไทยจะมีการปรับเอากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในประเทศไทยบ้างแล้ว แต่การใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในระบบยุติธรรมทางอาญา จะต้องมีการตรวจสอบและติดตามผล เพื่อให้แน่ใจว่าสิ่งที่มีอยู่สามารถใช้ได้จริง

“ข้อท้าทายอีกเรื่องหนึ่งคือ บางคนอาจจะยังไม่เชื่อในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ จึงจะต้องมีการทดสอบ ฝึกอบรม และจัดสรรทรัพยากรให้ใช้ได้อย่างแพร่หลายในขอบเขตกฎหมายไทย และยังคงผสมผสานเรื่องนี้ให้เข้ากับบริบทของสังคมไทยด้วย”

ซึ่งจากการศึกษากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในประเทศไทยพบว่าสามารถนำกระบวนการดังกล่าวไปใช้ในคดีอาญาประเภทต่าง ๆ และสามารถนำไปปรับใช้ในขั้นตอนต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็น 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1. การจำแนกประเภทแห่งคดีในทางปฏิบัติ พบว่า สามารถนำการมีส่วนร่วมของชุมชนไปปรับใช้กับลักษณะแห่งคดีทางอาญาได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นคดีสำหรับเด็กและเยาวชน คดีสำหรับผู้ใหญ่ คดีความรุนแรงในครอบครัว หรือคดียาเสพติดให้โทษ เป็นต้น

1.1 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาทคดีอาญา คือ การส่งเสริม และสนับสนุนการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในการดำเนินคดีอาญารูปแบบหนึ่ง ซึ่งถือได้ว่าผลดีของการมีส่วนร่วมในการระงับข้อพิพาทหรือความขัดแย้งในชุมชน ซึ่งเป็นมาตรการทางเลือกที่สำคัญที่ช่วยลดปริมาณคดีที่จะเข้ามาสู่ศาล

1.2 การมีส่วนร่วมของชุมชนในคดีเด็ก และเยาวชน คือการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนำมาใช้กับความผิดที่เด็กหรือเยาวชนเป็นผู้กระทำ (Juvenile Delinquents) ภายใต้รูปแบบการประชุมกลุ่มครอบครัว (Family Group Conferences หรือ FGCs) ในพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 และ พระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 โดยกำหนดให้อำนาจผู้อำนวยการสถานพินิจดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูในชั้นก่อนฟ้องคดี

1.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนในคดีความรุนแรงในครอบครัว คือการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน นำมาใช้กับความผิดที่เกิดจากความรุนแรงในครอบครัว (Domestic Violence) ซึ่งให้ความสำคัญกับผู้หญิง เด็ก และอาจรวมถึงคนชราที่ตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม ในฐานะประธานของปัญหามากยิ่งขึ้นกว่าเดิมด้วยการคำนึงถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้เสียหายและแสวงหาวิธีการที่จะให้ผู้กระทำผิดเยียวยาชดใช้และปรับปรุงนิสัย ความประพฤติอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยการเข้า รับการบำบัดรักษา โดยเล็งเห็นว่าหากส่งตัวผู้กระทำความรุนแรงในครอบครัวเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักและรับโทษจำคุกก็รังจะเกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาในครอบครัว เช่น ขาดรายได้ เกิดความแตกแยก เพราะขาดมาตรการและกลไกสนับสนุนให้เกิดความสมานฉันท์ในครอบครัว ซึ่งกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถนำมาใช้กับเรื่องนี้ได้ โดยเฉพาะกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนก็สามารถนำมาใช้กับเรื่องนี้ได้โดยการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติ คຸ້ມครองผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550 เพื่อดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนด หลักเกณฑ์ให้สามารถไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งเพื่อหลีกเลี่ยง ไม่ต้องรับโทษจำคุก หรือหลีกเลี่ยงอย่างอื่นแทนการดำเนินคดีหรือแทนการบังคับโทษจำคุก (ยศศักดิ์ โกไศยกานนท์, 2558)

1.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนในคดียาเสพติดให้โทษ คือการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนำมาใช้กับเหยื่อของยาเสพติด (Drug Victim) เพื่อหันเหการลงโทษใน คดียาเสพติดให้โทษ (Drug Diversion Programs) เห็นได้ว่า “ชุมชน” เป็นหุ้นส่วนในการจัดและลดปัจจัยเสี่ยงเกี่ยวกับปัญหาเสพติดให้โทษที่ระบอบอยู่ในชุมชนได้ อีกทั้งยังเป็นการสร้างและเพิ่มความเข้มแข็งให้กับชุมชนในลักษณะที่เป็น ตัวแปรและเป็นห่วงโซ่สำคัญต่อการป้องกันอาชญากรรม

และระดับคดีอาญาที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด อีกทั้ง ชุมชนยังสามารถช่วยในการบำบัดรักษาและการควบคุมยาเสพติดได้ภายใต้การสนับสนุนของหน่วยงานรัฐ

2. ขั้นตอนและกระบวนการปรับใช้ทางปฏิบัติ พบว่า สามารถนำการมีส่วนร่วมของชุมชนไปปรับใช้ได้ ในทุกขั้นตอนทั้งก่อนและหลังเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา และใช้ได้ในทุกกระบวนการของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ดังต่อไปนี้

2.1 การมีส่วนร่วมของชุมชนก่อนเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา ก็คือการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพากระบวนการยุติธรรมก็ได้ กลายเป็นมาตรการที่อาจนำไปสู่การกำหนดผลในทางปฏิบัติเหล่านี้ได้ เช่น ลดการกระทำความผิดซ้ำ ลดจำนวนอาชญากรรมในชุมชน เป็นต้น การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงนำมาพัฒนาได้ตามลำดับ แม้การมีส่วนร่วมมีหลายระดับหรือมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในเวลาใดเวลาหนึ่งหรือตลอดไป แต่การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้นมีที่มาจากความสมัครใจ การริเริ่มและความต้องการของชุมชน ไม่ว่าจะในระดับใดล้วนสามารถนำไปสู่การบรรลุผลความสำเร็จและ ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมอย่างยั่งยืนได้ (ยศศักดิ์ โกไศยกานนท์, 2558)

2.2 การมีส่วนร่วมของชุมชนหลังเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา ก็คือการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยพึ่งพากระบวนการยุติธรรมอาญา ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชนในชั้นพนักงานสอบสวน ก่อนการสั่งฟ้องคดีในชั้นพนักงานอัยการ ระหว่างการพิจารณาคดีในชั้นศาล ระหว่างการรับโทษในชั้นราชทัณฑ์หรือแม้กระทั่งก่อนและหลังการปล่อยตัวในชั้นคุมประพฤติก็ตาม ย่อมแสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนโดยใช้กระบวนการเชิงสมานฉันท์นั้น สามารถนำมาปรับใช้ได้ในทุกขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ไม่ว่าจะ เป็นในชั้นสอบสวน ในชั้นระหว่างการพิจารณาก่อนและ หลังมีคำพิพากษา หรือแม้กระทั่งระหว่างการรับโทษในชั้นบังคับคดีซึ่งแท้จริงแล้วเป้าหมายของกระบวนการยุติธรรมทางอาญากับการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้นก็สิ่งเดียวกัน คือ การป้องกันและควบคุมอาชญากรรม การแก้ไขและจัดการความขัดแย้ง การเยียวยาเสริมพลัง และการรับคืนผู้กระทำผิดสู่ชุมชน

3. การประยุกต์โดยหน่วยงานของรัฐ

3.1 สภานายความ แม้บุคคลทั่วไปอาจมองว่าผู้ประกอบวิชาชีพทนายความน่าที่จะต้องการให้เกิดคดีความขึ้นโรงขึ้นศาลจะได้มีคดีว่าความกันนั้นไม่เป็นความจริง เพราะหากเป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือ เรื่องที่ไม่จำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมการให้คำแนะนำและเข้ามีส่วนร่วมให้เกิดข้อยุติอย่างสมานฉันท์ ได้ก็ถือว่าเป็นการทำหน้าที่ที่มีคุณค่าแล้ว เมื่อเขามีความจำเป็นต้องต่อสู้คดีหรือจะปรึกษากฎหมายก็จะกลับมาใช้ บริการทางวิชาชีพในภายหน้าได้อีกทั้งการยุยงให้ผู้อื่น เป็นคดีความโดยไม่มีเหตุผลอันสมควรก็เป็นเรื่องที่เกิด มรณาทนายความอาจถูกเพิกถอนใบอนุญาตตาม พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528 หากผู้ทำหน้าที่ทนายความเกิดทัศนคติความเข้าใจที่ถูกต้องในความสำคัญ ของแนวคิดยุติธรรม

เพิ่มมากขึ้น ย่อมกลายเป็นผู้มีวิชาชีพ ที่เข้ามีส่วนร่วมปฏิบัติการกิจของยุติธรรมเพื่อช่วยเหลือ ประชาชน/ชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

3.2 สำนักงานตำรวจแห่งชาติ จากการยอมรับในเบื้องต้นว่าวิธีการทำงานของตำรวจนั้น ไม่ได้ผล และอาจไม่มีประสิทธิภาพ หากไม่เข้าถึงประชาชน/ชุมชนในแต่ละพื้นที่ปฏิบัติงาน จึงต้องสร้างสายสัมพันธ์ ขึ้นใหม่ด้วยวิธีการที่แตกต่างออกไป ด้วยการสร้าง ศักยภาพให้ชุมชนมีส่วนรับผิดชอบร่วมกับตำรวจในการป้องกันอาชญากรรมและรักษาความปลอดภัยแห่งสาธารณชน โดยระดับการมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วนจะแตกต่างกันไปตามแต่ละชุมชน ส่วนรูปแบบที่พบ ได้แก่ ตำรวจชุมชนสัมพันธ์ (community policing) ตำรวจบ้าน (citizen police academics-CPA) ตำรวจชุมชนป้องกันอาชญากรรมตามสถานการณ์ (situational crime prevention)ผู้ตรวจการชุมชน (community ombudsperson) เป็นต้น (ยศศักดิ์ โกศัยกานนท์, 2558)ที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้เป็นการยกตัวอย่างไว้เป็นบางส่วนเท่านั้น ซึ่งตามความเป็นจริงยังมีอีกหลากหลายหน่วยงานที่สามารถประยุกต์ใช้ได้เช่นเดียวกัน อาทิ สำนักงานอัยการ ศาลยุติธรรม เป็นต้น

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ประเทศไทยได้มีการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในคดีอาญา แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice: RJ) จะถูกนำร่องใช้ในคดีอาญาหลายประเภทดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น รวมถึงการทดลองใช้ในบางพื้นที่ แม้จะเป็นแนวทางใหม่ที่ช่วยลดความขัดแย้ง เยียวยาผู้เสียหาย ลดภาระระบบคดี และเสริมสร้างความรับผิดชอบของผู้กระทำผิดซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการพรรณนาความรู้สึก (Narrative Theory) ที่ John Gehm นำทฤษฎีการพัฒนาความรู้สึกมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการอธิบายการเปิดโอกาสให้ผู้เสียหายเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการบำบัดเยียวยาอย่างหนึ่ง และเป็นสื่อ นำมาสู่การตระหนักถึงคุณค่าในตนเอง โดยทำให้ผู้เสียหายรู้สึกได้รับอำนาจที่สูญเสียไปกลับคืนมาอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้การพัฒนาความรู้สึกจึงทำให้การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์เข้าถึงในสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความเสียหายเข้าใจถึงคุณค่าของสิ่งที่สูญเสียไปที่มีความผูกพันเฉพาะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลและนำไปสู่การชดเชยเยียวยาได้เหมาะสม แต่อย่างไรก็ตามการนำร่องในปัจจุบันยังเผชิญอุปสรรคหลายประการ ทั้งในด้านกฎหมายที่ยังไม่มีกรอบชัดเจน การปฏิบัติที่ไม่เป็นมาตรฐานเนื่องจากจะเห็นได้จากข้างต้นว่ามีการกระจายขึ้นกับหน่วยงานในพื้นที่ ไม่มีกฎหมายกลางในควบคุมมาตรฐาน ขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญ รวมถึงข้อจำกัดด้านทัศนคติของสังคมและความไม่สมดุลของอำนาจในชุมชน นอกจากนี้ การติดตามผลหลังการทำสมานฉันท์ยังไม่เข้มข้น ทำให้ไม่สามารถประเมินผลลัพธ์จริงได้อย่างครบถ้วน ซึ่งจากการศึกษาของประเทศนิวซีแลนด์ ที่ได้ขยายการใช้ Restorative Justice ไปยังคดีอาญาของผู้ใหญ่ ตามกรอบกฎหมาย Sentencing Act 2002 ซึ่งเปิดโอกาสให้ศาลส่งผู้กระทำผิดเข้าร่วมกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ก่อนการลงโทษ อันเป็นการสร้างทางเลือกเพื่อลดการใช้โทษจำคุกในคดีที่ไม่ร้ายแรง และส่งเสริมให้ผู้กระทำผิดตระหนักถึงผลกระทบต่อผู้เสียหายและสังคมโดยรวม ดังนั้น การพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาของไทยจำเป็นต้องมีกฎหมายรองรับที่เป็นระบบ มีการอบรมผู้ปฏิบัติงานอย่างมืออาชีพ บูรณาการฐานข้อมูลระหว่างหน่วยงาน

และสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนเพื่อให้เกิดการยอมรับในระดับชุมชนซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีความผูกพันทางสังคมที่ใช้ร่วมกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์จะช่วยให้การฟื้นฟูความสัมพันธ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยสามารถดำเนินการได้ผ่านกระบวนการหลัก เช่น การเปิดพื้นที่พูดคุย ระหว่างผู้กระทำและผู้เสียหายอย่างปลอดภัย เพื่อสร้างความเข้าใจและซ่อมแซมสายสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน ในการสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้กระทำผิด การส่งเสริมกิจกรรมเชิงบวก ด้วยเหตุนี้เมื่อโครงสร้างเหล่านี้เข้มแข็งขึ้น กระบวนการสมานฉันท์จึงจะสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกยุติธรรมที่แท้จริง ช่วยลดความขัดแย้งและฟื้นฟูความสัมพันธ์ในสังคมได้อย่างยั่งยืน

6. อภิปรายผล

กระบวนการยุติธรรมทางอาญาในระบบกฎหมายสมัยใหม่ถูกออกแบบบนฐานคิดที่มุ่งค้นหาความจริง กำหนดความรับผิดชอบ และลงโทษผู้กระทำความผิดเพื่อให้เกิดการป้องปราม แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ปัญหาอาชญากรรมมีความซับซ้อนขึ้น และความต้องการของผู้เสียหายมีมิติทางจิตใจ สังคม และความปลอดภัยที่ลึกซึ้งมากกว่าเพียงการลงโทษผู้กระทำ ความคาดหวังต่อระบบยุติธรรมที่เคยมีจึงเริ่มถูกตั้งคำถาม ทั้งในด้านประสิทธิภาพ ความล่าช้า และความไม่ไว้วางใจของประชาชน ทำให้ต้องทบทวนบทบาทของ “ความยุติธรรม” ใหม่ว่าไม่ควรเป็นเพียงการลงโทษ แต่ควรกลับมาฟื้นฟูผู้คนและความสัมพันธ์ในสังคม

ปัญหาสำคัญที่สะสมในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเดิมปรากฏอย่างชัดเจนในหลายมิติ เริ่มจากความล่าช้าในการดำเนินคดี เนื่องจากขั้นตอนที่ซับซ้อนและภาระงานคดีจำนวนมาก ส่งผลให้คู่กรณีต้องใช้เวลารอคดียานเกินสมควร ผู้เสียหายไม่ได้รับการเยียวยาอย่างทันที่ ขณะที่ผู้กระทำผิดก็ต้องถูกคุมขังอยู่ในกระบวนการที่ไม่เอื้อต่อการกลับใจหรือคืนสู่สังคม นอกจากนี้ ระบบการลงโทษที่เน้นการกักขังเป็นหลักยังสร้างภาระต่อรัฐอย่างมหาศาล โดยเรือนจำมีผู้ต้องขังล้นเกิน ส่งผลให้งบประมาณสูงขึ้น และเกิดปัญหาสังคมตามมา เช่น การกลับไปกระทำผิดซ้ำเพราะขาดกระบวนการฟื้นฟูอย่างแท้จริง

อีกด้านหนึ่ง ผู้เสียหาย ซึ่งควรเป็นผู้ได้รับการเยียวยาที่ดีที่สุด กลับถูกลดทอนบทบาทให้เป็นเพียง “พยานหลักฐาน” ในคดีอาญา ขณะที่ความเจ็บปวด ความหวาดกลัว และความต้องการในการฟื้นฟูชีวิตกลับไม่ได้รับความสำคัญเท่าที่ควร ความยุติธรรมจึงไม่สมบูรณ์ในมิติที่สร้างผลกระทบต่อมนุษย์จริง ๆ ขณะเดียวกันผู้กระทำผิดก็ไม่ได้ถูกทำให้ “รับผิดชอบต่อผลของการกระทำอย่างแท้จริง” เพราะระบบการลงโทษแบบเดิมมักมุ่งเน้นการใช้กฎหมายบังคับ มากกว่าการทำให้ผู้กระทำเข้าใจและสำนึกถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อผู้อื่นและชุมชน

ปัญหาอีกประการ คือ ความขัดแย้งในชุมชนไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยกระบวนการศาลเพียงอย่างเดียว เมื่อความรุนแรงในสังคมมีรูปแบบที่ซับซ้อน เช่น ความขัดแย้งในครอบครัว คดีเพื่อนบ้าน คดีชุมชนหรือคดีที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระยะยาว การนำคดีขึ้นศาลมักเป็นการทำให้ความสัมพันธ์แตกแยกมากยิ่งขึ้น ทั้งที่ความคาดหวังคืออยากให้ความขัดแย้งยุติลงอย่างสร้างสรรค์ ไม่ใช่ผลักให้คู่กรณีกลายเป็นศัตรูต่อกันตลอดไป ระบบยุติธรรมแบบเดิมจึงไม่ตอบโจทย์ความสงบสุขของชุมชนอย่างแท้จริง

จากปัญหาเหล่านี้ สังคมทั่วโลกเริ่มมองเห็นว่ากระบวนการยุติธรรมควรเป็นมากกว่าเครื่องมือในการลงโทษ จึงนำไปสู่การพิจารณาแนวคิดใหม่ นั่นคือ “กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (Restorative Justice: RJ) ซึ่งเน้นการเยียวยาความเสียหาย การรับผิดชอบของผู้กระทำ และการมีส่วนร่วมของผู้เสียหายและชุมชน โดยมุ่งสร้างความสมดุลทางสังคมมากกว่าความคับแค้นหรือการแก้แค้นทางกฎหมาย หลักคิดสำคัญของ RJ คือ การทำให้ผู้กระทำผิดเข้าใจผลเสียที่ตนก่อขึ้น และสร้างความเปลี่ยนแปลงจากภายใน ขณะเดียวกันก็ให้ผู้เสียหายได้มีพื้นที่ในการบอกเล่าความรู้สึก ความต้องการ และรับการเยียวยาในรูปแบบที่เหมาะสม ผู้เสียหายจึงได้คืนความมั่นใจและศักดิ์ศรี ขณะที่ผู้กระทำผิดก็ได้โอกาสก้าวข้ามความผิดพลาดและลดโอกาสกลับไปกระทำผิดซ้ำ

ในบริบทของประเทศไทย การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เข้ามาประยุกต์ใช้อย่างค่อยเป็นค่อยไปมีสาเหตุสำคัญจากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นคดีล้นศาล ผู้เสียหายไม่ได้รับการเยียวยาอย่างเพียงพอ ความล่าช้า และความต้องการให้ชุมชนมีบทบาทในการฟื้นฟูสังคม แม้ว่าในปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายกลางรองรับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อย่างเป็นทางการ แต่การดำเนินงานภายใต้โครงการนำร่องจำนวนมาก เช่น การไกล่เกลี่ยคดีผู้ใหญ่ คดีชุมชน และคดีเกี่ยวกับความขัดแย้งในครอบครัว แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของกระบวนการกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่สามารถลดภาระคดีในศาลและสร้างสันติสุขในชุมชนได้จริง อีกทั้งยังสอดคล้องกับทฤษฎีความละเอียดเชิงบูรณาการ (Theory of Reintegrative Shaming) ที่กล่าวได้ว่าการลงโทษทางอาญาเพียงอย่างเดียวมักไม่สามารถทำให้ผู้กระทำผิดเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ แถมยังอาจส่งผลเสีย การนำแนวคิด “ความละเอียดเชิงบูรณาการ” มาบูรณาการกับการยุติธรรมสมานฉันท์ สามารถนำไปสู่การรับผิดชอบของผู้กระทำโดยไม่ถูกตีตรา การเยียวยาเหยื่อผ่านการสื่อสารอย่างเปิดเผย ปลอดภัย การสร้างเครือข่ายสนับสนุนทั้งผู้กระทำและผู้เสียหายให้สามารถดำรงชีวิตร่วมกันได้อย่างปลอดภัย

7. สรุป

การพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จึงกลายเป็นทิศทางสำคัญในการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาในปัจจุบัน โดยมุ่งเน้นการสร้างระบบที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางมากกว่ากระบวนการทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว หากสามารถกำหนดกฎหมายกลางที่รองรับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อย่างชัดเจน พร้อมวางมาตรฐาน การคัดกรองคดี และความคุ้มครองผู้เสียหาย จะทำให้ประเทศไทยก้าวสู่ระบบยุติธรรมที่สมบูรณ์ขึ้นทั้งในด้านการป้องกัน การเยียวยา และการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในสังคม อย่างไรก็ตาม จากการศึกษากฎหมายไทยเปรียบเทียบกับกฎหมายของประเทศนิวซีแลนด์ พบว่า นิวซีแลนด์มีความก้าวหน้าอย่างชัดเจนในการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้เป็นส่วนสำคัญของระบบยุติธรรม โดยมีกฎหมายรับรองกระบวนการ Family Group Conference อย่างเป็นทางการ เปิดโอกาสให้ผู้เสียหาย ครอบครัว และชุมชนเข้ามามีบทบาทร่วมกำหนดแผนเยียวยาและฟื้นฟูผู้กระทำผิดอย่างแท้จริง ผลลัพธ์จากการดำเนินงานในนิวซีแลนด์ชี้ชัดว่า กระบวนการดังกล่าวสามารถลดการกระทำผิดซ้ำ เสริมพลังชุมชน และสร้างความพึงพอใจแก่ผู้เสียหายได้สูง ดังนั้นประเทศไทยจำเป็นต้องพัฒนากลไกกฎหมาย

เชิงสมานฉันท์ให้มีความเป็นระบบมากขึ้น พร้อมเสริมสร้างบทบาทของชุมชนและผู้เสียหาย เพื่อให้กระบวนการยุติธรรมสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบันและสามารถตอบสนองต่อปัญหาอาชญากรรมระดับชุมชนได้อย่างยั่งยืน โดยอาจควรแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติหรือปรับปรุงกฎหมายปัจจุบันที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดให้มีกลไก “กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” อย่างชัดเจน เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนผู้เสียหาย และผู้กระทำผิดเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการไกล่เกลี่ย ฟื้นฟู และเยียวยาความเสียหายได้อย่างเป็นระบบภายใต้การกำกับของกระทรวงยุติธรรม

8. ข้อเสนอแนะ

ผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในคดีอาญาดังนี้

1. การบังคับใช้กฎหมายในฐานะที่เป็นเครื่องมือ พบว่าควรนำกฎหมายที่มีอยู่แล้วมาใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อส่งเสริมการนำกระบวนการยุติธรรมชุมชนมาใช้ทางปฏิบัติเพิ่มขึ้น โดยการใช้กฎหมายในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร เช่น พระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 หรือการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน เช่น พระราชบัญญัติ ปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 พระราชบัญญัติจัดระเบียบ บริหารหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง พ.ศ. 2522 หรือการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและการถ่ายโอนภารกิจให้แก่ชุมชน เช่น พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติสภาองค์กร ชุมชน พ.ศ. 2551 เป็นต้น

2. การแก้ไขปรับปรุงกฎหมายปัจจุบันที่เกี่ยวข้อง พบว่ากฎหมายในปัจจุบันเอื้อต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอยู่แล้ว เฉพาะในส่วนที่ยังเป็นอุปสรรคก็ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้เพิ่มมากขึ้น ได้แก่ ประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 พระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 พระราชบัญญัติคุ้มครองความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550 และพระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2545 เป็นต้น

3. การบัญญัติกฎหมายกลางเป็นการทั่วไป พบว่า แนวทางการออกกฎหมายแม่บทหรือ กฎหมายแกนกลาง เกี่ยวกับการส่งเสริมและสนับสนุน กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้เกิดความชัดเจนและเป็นรูปธรรมต่อไป ในอนาคตควรที่จะได้มีการพัฒนาจากกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีใช้อยู่จริงนำมากำหนดแนวทางการบัญญัติกฎหมายกลาง เพื่อรองรับอำนาจของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องการอำนวยความสะดวก ยุติธรรมให้มีลักษณะเป็นธรรมนุญแม่บทภายใต้การดำเนินงานของกระทรวงยุติธรรมและมีองค์กรอิสระอย่างสภาหรือสมัชชายุติธรรมแห่งชาติ กำกับดูแลโดยตรง อีกทั้ง ยังเป็นแนวทางที่สามารถกำหนดขอบเขตของคดีที่เหมาะสมอย่างชัดเจนและเป็นระบบ (ยศศักดิ์ โกศัยกานนท์, 2558)

9. เอกสารอ้างอิง

- กานต์ธีรา ภูริวิกรัย. (2562). *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: แก้ไขผู้กระทำผิดฟื้นฟูชีวิตผู้ถูกกระทำ*. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://www.the101.world/restorative-justice-3/>
- บัณฑิต ได้ทองดี. (2555). *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ : ศึกษาการเบี่ยงเบนคดีความรุนแรงในครอบครัว*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ปริทัศน์ มหวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ม.ป.ป.). *ทฤษฎีความผูกพันทางสังคม (Social Bond Factor)*. [Online] สืบค้นเมื่อ 3 กรกฎาคม 2568, จาก https://archive.lib.cmu.ac.th/full/T/2555/mpa30355nj_ch2.pdf
- ยศศักดิ์ โกศัยกานนท์. (2558). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ทางอาญาของไทย*. *วารสารเกษมบัณฑิต*, 16(2).
- รัชพงษ์ แจ่มจิรายกุล. (2567). *ความยุติธรรมตกไม่ทั่วฟ้า คนไม่เสมอกันต่อหน้ากฎหมาย*. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://www.the101.world/thai-justice-inequality/>
- ศาสกร ทองขาวขำ. (2562). *การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในการระงับข้อพิพาท : ศึกษาการไกล่เกลี่ยคดีอาญาที่มีอัตราโทษจำคุกอย่างสูงไม่เกินห้าปีในชั้นศาล*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานกฎหมายสรศักดิ์และที่ปรึกษาสากล. (ม.ป.ป.). *คดีอาญา คืออะไร มีกี่ประเภท โทษสามารถไกล่เกลี่ยได้ไหม*. สืบค้นเมื่อ 14 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://sorasaklaw.com/article/criminal-case/>
- สำนักแผนงานและงบประมาณ. (2568). *หนังสือรายงานสถิติคดีประจำปี พ.ศ. 2567*. สืบค้นเมื่อ 14 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://oppb.coj.go.th/th/content/category/detail/id/8/cid/2085/iid/507985>
- Tijacademy. (2565). *ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) และการยุติความรุนแรงต่อผู้หญิงในประเทศไทย*. สืบค้นเมื่อ 14 พฤศจิกายน 2568, จาก https://tijacademy.org/2022/06/3859/w_014/
- Christian Wickert. (2019). *Reintegrative Shaming (Braithwaite)*. Retrieved July 3, 2025, from <https://soztheo.de/theories-of-crime/sanctioning/reintegrative-shaming-braithwaite/?lang=en>